

Mihaela-Adelina CHISĂR-VIZIRU
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Spațiul în romanele generației '60: ficțiune și proprietate

Abstract: (Space in the novels of the 60' generation: fiction and property): The study points the concept of space in '60 generation's novels of Roumanian literature, followed on two essential coordinates: one of the fiction and one of the property, because almost all writers create their own spatial dimensions which they dominate by installing personal rules, as a reply to the hostile communist reality. The theoretical basis of the analysis will be consolidated on the fundamental assertions of Mihail Bahtin regarding the chronotope, at which we add references to the ones of Balzac and Zola. Concrete textual examples are targeting the works of George Bălăiță and Ștefan Bănulescu, two representative writers of the 60' generation of Roumanian literature, followers of the idea of exploiting personal spatial dimensions with an artistic value through some narrative techniques which exceed the schematism and the cliché imposed to literature by the communist doctrine. In this way, we can perceive that the space is defined, at the borderline between real and fictional, as a concept varying with pluriperspective's vocation.

Keywords: literary geography, fiction, '60 generation, Mihail Bahtin, chronotope.

Rezumat: Studiul vizează conceptul de spațiu în romanele generației '60 a literaturii române, urmărit pe două coordonate esențiale: una a ficționalității și una a proprietății, întrucât mai toți scriitorii își creează propriile dimensiuni spațiale pe care le stăpânesc, instaurând reguli personale, ca replică dată realității comuniste ostile. Baza teoretică a analizei se va consolida pe aserțiunile fundamentale ale lui Mihail Bahtin referitoare la cronotop, cărora li se adaugă referințe la cele ale lui Balzac și Zola. Exemplele textuale concrete vizează operele lui George Bălăiță și ale lui Ștefan Bănulescu, doi scriitori reprezentativi ai generației '60 din literatura română, adepți ai ideii de a valorifica dimensiuni spațiale personale cu valoare artistică prin intermediul unor tehnici narative care depășesc schematismul și clișeu impus literaturii de doctrina comunistă. În această manieră, se observă că spațiul se definește, la granița dintre real și ficțional, drept un concept variabil cu vocația pluriperspectivei.

Cuvinte-cheie: geografie literară, ficțiune, generația '60, Mihail Bahtin, cronotop.

Motto: Lumea-i visul sufletului nostru. Nu există nici timp, nici spațiu - ele sunt numai în sufletul nostru. (Mihai Eminescu, Sărmanul Dionis)

Concept care vedește vocația universalității, alături de timp, spațiul este una dintre coordonatele esențiale în funcție de care lumea ficțională, ca și cea reală, poate fi supusă unei analize. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive, ne propunem evidențierea valențelor pe care le comportă această dimensiune emblematică pe baza operelor a doi scriitori exponențiali ai generației '60 din literatura română: George Bălăiță și Ștefan Bănulescu. Din punct de vedere strict teoretic, baza abordării vizează relația trinomică timp - spațiu - personaj, care a permis dezvoltarea, de-a lungul timpului, a diverse teorii. Astfel, este cunoscută cea a lui Mihail Bahtin, care vizează relația timp - spațiu, denumită cu o singură sintagmă *chronotop*. Spațiul și personajul au generat, la rândul lor, ideea de *proxemică*, adică ceea ce, în viziunea antropologului american Edward T. Hall, reprezintă „studiul percepției și utilizării spațiului de către om” (Hall 1981, 191). În această ordine de idei, contextul temporal este aici esențial, întrucât vorbim despre perioada în care comunismul își pusese amprenta și asupra literaturii, influențându-i cursul firesc. Arta, în genere și literatura, în particular, au reprezentat puncte de interes pentru regimul comunist, care le dorea supuse obiectivelor sale, dincolo de rațiunile proprii acestora, de ordin estetic, artistic etc. Înțeles ca un proces de amploare, studiul comunismului impune mai multe perspective, de la cea strict istorică, până la cea economică, sociologică, psihologică și culturală, toate conturând

premisele unor studii necesare comprehensiunii mutațiilor fundamentale care au creat un cadru pernicios *individului*. Nu ne propunem inventarierea studiilor și a discursurilor despre comunism, însă se poate observa cu ușurință că există numeroase texte generate de acest regim, care nu l-au scos, totuși, de sub incidența controverselor. În scopul abordării de față interesează dimensiunea culturală, mai exact *evoluția* sinuoasă a literaturii într-un climat nefavorabil, căutând, totuși, să își împlinească menirea pe un coridor restricționat și incert între *cenzură* și *reacțiune*. În această ordine de idei, studiile de literatură consacrate perioadei în discuție interferează inevitabil cu informațiile de natură istorică și politică, astfel că o analiză de profunzime vedește vocația pluriperspectivă până la limita extremă a înțelegerii *literaturii ca un instrument în plus al puterii*. Fenomenul literar intră sub incidența politicului, numai că *producțiile* literare nu pot fi făcute *la normă*, după același tipar, eliminând esența artistică, *periculoasă* într-o atare ecuație ai cărei termeni se definesc ca elemente funciare ale *progesului* și al *binelui comun*. Perioada regimului comunist a fost radiografiată și din perspectiva istoriei literare în studii al căror deziderat major, mărturisit sau implicat, comportă pe lângă dorința de a oferi o cât mai clară și mai completă imagine a climatului literar din epocă, și o dimensiune subliminală cu implicații de natură psihanalitică, astfel că dezvoltarea ulterioară a tuturor amănunțelor compensează, într-o anumită măsură anii de *cenzură impusă* sau *autoimpusă*. Disidența intelectualilor era aspru pedepsită într-un *efort* al regimului de a se apăra de orice *factor periculos*, chiar dacă asta presupunea mijloace greu de imaginat, anulând ideea de libertate. În astfel de împrejurări, literatura este condiționată de *factorul politic opresiv*, creându-se *opere la comandă*, respectând întocmai *canonul* epocii, *o artă iluzorie*, creată sub *presiunea regimului*, ale cărei limitări și compromisuri au fost aspru criticate ulterior, devenind una dintre *problemele* din istoria recentă a literaturii române.

O *problemă* care este departe de a-și găsi rezolvarea, fiind încă un loc al controverselor, dar care poate oferi numeroase direcții pentru o *analiză temeinică în vederea completării imaginii diforme* pe care o are *literatura română sub comunism*. În acest sens, edificator este demersul Ioanei Revnic, care își propune să reconstituie *lumea romanului românesc în perioada 1965 – 1989*. Este un proiect cu valențe istorico-literare, dar și sociologice, bazat pe analiza unui corpus românesc de 80 de volume, *diferite ca tematică*, dar și ca *valoare estetică*, selecție făcută intenționat în această manieră, conform mențiunii autoarei. Așadar, un ansamblu eterogen care oferă o perspectivă inedită a *lumii din cărți*, creată de imaginația scriitorilor, ca prelungire și, uneori, ca revers, al lumii reale, *construită* de oamenii politici. Recompusă „pe două dimensiuni: una spațio-temporală și alta antropologică” (Revnic 2013, 11), *lumea romanului românesc* oferă, unui *potențial Călător*, locuri și timpuri, oameni și destine, atitudini și cutume, adică dimensiuni ale vieții, care merită să fie observate, întrucât alcătuiesc un univers livresc amorf animat de *prefacerile istoriei*. Se observă astfel că „în voiajul lui imaginar prin lumea romanului românesc, Călătorul zăbovește în orașe de provincie (în care tihna înșelătoare — alternativă convenabilă la o viață contorsionată; mediocritatea; lipsa — fatală — de orizont; apăsarea; lăncezeala; aspirațiile meschine; uniformizarea sunt însemnele locului) sau în provincii imaginare, pentru ca, în cele din urmă, acesta să își sfârșească peregrinările în București. Capitala este o sumă a contrastelor — un amestec de vechi și nou, de tradiționalism și modernitate, de eleganță și de kitsch (Revnic 2013, 11-12) [s.n.]. *Toposurile — provincii reale sau imaginare, capitala* — a căror simbolică face să transpară drumul societății românești de la rural la urban — cu inerente metamorfoze — sunt populate cu personaje nu mai puțin interesante, care dau măsura mentalității unei epoci în care *presiunea politicului* este instalată pe toate palierele existenței.

Dacă pe linie realistă (a se vedea concepția lui Balzac) și naturalistă (conform teoriilor lui Zola) personajul este influențat de mediu, fiind supus anumitor determinări, se observă că la scriitorii din generația '60 spațiul poate fi supus unei analize care vizează două paliere așezate sub semnul dihotomiei: fictiv – real și rural – urban. În ceea ce privește primul palier, spațiul se definește la granița dintre real și fictional ca un concept variabil cu vocația pluriperspectivei, derivat din predilecția scriitorilor pentru crearea unor locuri imaginare ca suport al amplelor construcții narative. În contextul istoric al rigorilor comuniste, o astfel de tendință generează îmbogățirea cantitativă, dar și calitativă a tehnicilor narative, de remarcat fiind interesul autorilor pentru *literatura experimentală*, influențele fiind venite atât pe filon francez, revendicându-se de la *noul roman*, așa cum îl gândise Alain Robbe-Grillet, cât și inspirate de James Joyce sau William Faulkner. Expresii ale acestor deschideri către un alt tip de literatură sunt reperabile în operele lui Nicolae Velea, D. R. Popescu, Fănuș Neagu, Petru Dimitriu, Nicolae Breban, Alexandru Ivasiuc, George Bălăiță, Augustin Buzura, Ștefan Bănuțescu etc., observându-se că „narațiunea se încarcă de simboluri, mituri, parabole, devine aluvionară, eliptică, fragmentară și/sau globalizantă. Prozatorii încearcă, mai toți, să-și definească un teritoriu al cărui unic proprietar să fie, asemenea celui faulknerian” (Cărtărescu 1999, 330).

Supunând atenției opera lui Ștefan Bănuțescu, *Cartea de la Metopolis*, primul volum al anunțatei tetralogii *Cartea Milionarului*, se remarcă un univers imaginat pe a cărui hartă un loc aparte îl ocupă Metopolisul, Dicomestia, Insula Cailor, Cetatea de Lână, orașul Mavrocordat și Piciorul Neamțului. Este un topos inedit, asemănat adesea de exegeza cu Yocknapatawpha lui Faulkner, dar care poartă amprenta scriitorului, individualizându-se prin elementele de legendă și mit. Așezările stau sub semnul unei inedite origini, în jurul fiecăreia țesându-se câte o poveste. Nu mai puțin interesante sunt întâmplări din ținut, deoarece deasupra acestuia pare să planeze iminența dispariției. Astfel, de remarcat este că din Metopolis „[...] ar fi plecat mai întâi vișinii, cireșii, caișii, piersicii, prunii, merii și perii. Adică pomii mai delicați și mai obișnuiți cu grija și apropierea omului” (Bănuțescu 2005, 431). Negoțul cu anii nu poate să treacă neobservat, la fel și căutătorii de marmură roșie, care imprimă ținutului o dublă existență, una terestră și alta subterană, dar sub aceeași amenințare a morții. Dicomestia și Insula Măcelarilor i se opun Metopolisului prin belșug, fiind așezate sub binecuvântarea divinității. Cu prezențe insolite (precum Andrei Mortu sau Constantin Pierdutul), *regatul bănuțescian* rămâne unul exponențial pentru ceea ce înseamnă comprehensiunea dimensiunii spațiale în proza românească din perioada regimului comunist, dovedind propensiunea pentru crearea unor teritorii ficționale pe care autorii le stăpânesc. Este vorba, într-o altă ordine de idei, despre un reflex al realității acaparate de dezideratele comunismului, despre o breșă către normalitate care determină o altfel de viziune asupra spațiului ca dimensiune esențială a existenței (ficționale și reale).

Spații aparte rezervă și George Bălăiță *Lumii... sale*, și anume Albala (primei zile) și Dealu-Ocna (zilei a doua), care sunt scena ineditei construcții românești animate de versatilitatea Antipa. Fiecare zi a *Lumii... sale* are un spațiu al său, astfel că solstițiului de iarnă îi corespunde din punct de vedere spațial Albala, locul în care Antipa este soțul Felicieii, prezentat în universul casnic, într-o atmosferă hibernală: „[...] Antipa și Felicia mai dormeau în patul lor, apa fierbinte gâlgâia în țevile caloriferului, mirosurile nopții umpleau odaia, oglinda străveche se aburea, licărul ei stins proteja somnul și uitarea, când gheața Lacului Întins crăpă cu un bubuit înfundat și peștii tresăriră în mălul veșnic” (Bălăiță 2009, 40). Albala este și locul în care judecătorul Viziru se întoarce, după șapte ani, să ancheteze moartea lui Antipa. Fără a încerca să găsim un corespondent în realitatea imediată, Albala

rămâne un *topos* inedit în creația lui George Bălăiță, un autor legat de locurile prin a trecut, păstrând o imagine specială a provinciei, respectiv a orașului natal. Zilei a doua îi corespunde din punct de vedere spațial Dealu-Ocna, unde Antipa ajunge din Albala cu trenul. Sunt două spații opuse, la fel ca și cele două zile, cu întâmplări și personaje inedite. Dacă Dealu-Ocna este un spațiu prezent doar în ziua a doua a *Lumii...* sau, cu alte cuvinte, este abandonat de scriitor, Albala este reluat și în *Ucenicul neascultător*, este locul în care se scrie o nouă poveste, cea a neamului Adamilor. Atrage atenția capitolul *Copacul și umbra*, în care este prezentă o altă problemă care vizează spațialitatea: satul și orașul. Sunt două expresii ale toposului prezentate prin ochii băranului Toma Adam (din Modra – un alt ținut inventat), care așezat în linia lui Ilie Moromete, devine un observator al noii lumi urbanizate, o lume peștișă, în care rural și urbanul se amestecă încă. Toma Adam este reprezentantul unei vechi orânduiei, crezând naiv în puterea magică a firului de iarbă care te face nevăzut, și martorul amuzat al unei lumi fără prea multe repere. Astfel, „casele seamănă cu niște cutii de chibrituri dar sunt ditamai hardughile cu patru și zece etaje. Iar magazinul universal e mai mare decât gara. Și peste tot, printre teșghele și rafturi înalte, vezi o mulțime de femei, unele tinere de tot, niște fetișcane, ba mai poartă și ochelari sau câte o fundă legată în fel și chip și vopsite pe la ochi ca și doctorița sau profesoarele care au venit de curând la Modra, încât cine le mai poate deosebi? Altădat, gândi bătrânul Toma, știi una și bună orășeanul se îmbrăca altfel decât țărânul iar vizitiul nu se apuca să tragă pe mâneci surtucul avocatului! Dar acum? Lume în schimbare. Nu înțelegi dar te bucuri ca și cum te-ai plimba cu mâinile la spate prin iarmaroc, ce mai tumba făc piticii și cum se învârt lanțurile și ce vânzoleală la scamator și la roata norocului și la animalele fioroase din cuști, la maimuțe și la papagali” (Bălăiță 1977, p. 43). Ceea ce vede Toma Adam este o lume în schimbare, pendulând încă între rural și urban, pe care nu o înțelege, dar pe care o explorează cu mirarea unui copil în fața unui spectacol.

O călătorie (imaginară) în astfel de spații relevă ipostaze inedite ale existenței într-o perioadă în care *lumea din cărți* era o posibilă variantă de evadare dintr-un mediu ostil, acaparat de regimul comunist. Rural sau urban, imaginat sau reperabil în realitate, spațiul din romanele generației '60 dezvăluie o tendință a scriitorilor de a crea o lume proprie, în care normele se revendică de la alte principii, sfidând spațiul real imediat. Spațiul ficțional este, așadar, proprietatea scriitorului, căpătând autenticitate prin personajele care îl populează, fiind, la rândul lor, prezențe insolite.

Bibliografie

- Bahtin, Mihail. 1982. *Probleme de literatură și estetică*. Traducere de Nicolae Iliescu. Prefață de Marian Vasile. București: Editura Univers.
- Bălăiță, George. [1977]. *Ucenicul neascultător*. [București]: Editura Albatros.
- Bălăiță, George. 2009. *Lumea în două zile*, ediția a VIII-a, vol. *Opere I*. Prefață de Eugen Negrici. Cronologie de Marilena Donea. [Iași]: Editura Polirom.
- Bănuțescu, Ștefan. 2005. *Cartea de la Motopolis*, în *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Oana Soare. Prefață de Eugen Simion. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Cărtărescu, Mircea. 1999]. *Postmodernismul românesc*. Postfață de Paul Cornea. București: Ed. Humanitas.
- Revnice, Florina-Ioana. [2013]. *Lumea romanului românesc în perioada 1965 – 1989*, [s.l.]: Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Hall, Edward T. 1981. *Proxémique*, în Bateson, Birdwhistel, Goffman, Hall, Jakson, Scheflen, Watzlawick. Paris, Seul: (eds) *La Nouvelle Communication*.

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).